

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/27/6-10>

Mehriban Təhməzova
Azərbaycan Dillər Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
m.tehmezova.adu.edu.az@bk.ru

İNGİLİS DİLİNİN FONETİK ÜSLUBİ VASİTƏLƏRİNİN TƏHLİLİ

Xülasə

Məlumdur ki, üslubi vasitələr ədəbi əsərlərə zənginlik, rəngarənglik və mənalılıq qatır. Üslubi vasitələri həm ritorik vasitələr, həm də nitq fiqurları da adlandırırlar. Çünki onlar tez-tez ritorikada təsirli və inandırıcı dil istifadəsini xarakterizə edirlər və nitqə məcazilik qatırlar. Çox vaxt insanlar özləri də fərqi nə varmadan gündəlik danışmada üslubi fiqurlardan istifadə edirlər. Üslubi vasitələrin digər vacib xüsusiyyəti odur ki, onlar təsvirin canlılığını və ya oxucunun emosional reaksiyasının gücünü artırır. Bu məqalədə üslubi vasitələrdən biri, fonetik üslubi vasitələr geniş təhlil olunur.

Açar sözlər: üslubi vasitələr, onomatopeya, alliterasiya, qafiyə, ritm

Mehriban Tahmazova
Azerbaijan University of Languages
PhD in Philology
m.tehmezova.adu.edu.az@bk.ru

Analysis of the phonetic stylistic devices of the English language

Abstract

It is known that stylistic devices add richness, variety and meaning to literary works. Stylistic devices are also called rhetorical devices and figures of speech. Because they often characterize effective and persuasive language use in rhetoric and add metaphor to speech. Often, people use figures of speech without even realizing it. Another important feature of stylistic devices is that they can increase the vividness of an image or the strength of the reader's emotional response. In this article, one of the stylistic devices, phonetic stylistic devices, is extensively analyzed.

Keywords: stylistic devices, onomatopoeia, alliteration, rhyme, rhythm

Giriş

Ayrı-ayrı sözlərin, cümlə və misraların lüğəti mənalı ilə onların məzmunlu səslənməsi arasında ahəngdarlığın təmin edilməsi üçün istifadə olunan fonetik vasitələr içərisində fonetik-üslubi vasitələr başlıca yer tutur. Fonetik-üslubi vasitələrdən həm yazılı, həm də şifahi nitqdə istifadə olunur. Əslində yazıda istifadə olunan bütün vasitələr tələffüz zamanı meydana çıxır. Fonetik vasitələr nitq prosesində işlənmə yerinə, məqamına görə müəyyən üslubi mahiyyət kəsb edir ki, onlardan da ən başlıcası ahəngdarlıqdır. Ahəngdarlıq nitqin səlisliyi, gözəlliyi, onun dinləyənlə xoş təsir bağışlamasıdır.

Üslub tarixi kateqoriya hesab olunur. Yəni, dilin inkişaf səviyyəsi üslubun yaranmasına və bir sıra üslubların meydana gəlib inkişaf etməsinə səbəb olub. Günümüzdə realist üslub, romantik üslub, dialoq üslubu, monoloq üslubu, funksional üslub, akademik üslub kimi bir çox üslublar məhz dilin tarixi inkişaf prosesi nəticəsində yaranıb inkişaf etmişlər. Qeyd etdiyim kimi, üslub anlayışının yaranması tarixən çox qədimdir. Qədim yunan filosofu Aristotel belə, üslub məsələsinə toxunmuş, onu nitq mədəniyyəti, nitqin fəlsəfi məsələlərinin təhlilində əks etdirmişdir. O, öz gündəliklərində qeyd etmişdir ki, üslubun dəyəri onun dildə olan aydınlığında əks olunmuşdur və əgər nitq aydın şəkildə təqdim olunmursa, o zaman natiq qarşısına qoyduğu məqsədə çata bilməz. Üslub nə həddindən çox yüksək, nə də həddindən artıq alçaq şəkildə olmamalıdır və mütləq şəkildə nitqin əhatə etdiyi mövzuya uyğun gəlməlidir (Bayramov, Məhərrəmov, İsgəndərzadə, 2015: 104).

Üslubi vasitələr bu və ya digər xüsusiyyətlərinə görə müxtəlif dilçilər tərəfindən təsnif olunub. Onlar təsnifatda üslubi fiqurların müxtəlif formalarını əks etdiriblər. A.İ.Efimov praktiki baxımdan üslub vasitələrini 2 yerə ayırmış və onları troplar və nitq fiqurları adlandırmışdır. Nəzəri cəhətdən isə dilçi üslub vasitələrini beş qrupa ayırmışdır:

1. fonetik vasitələr
2. qrafik vasitələr
3. leksik vasitələr
4. sintaktik vasitələr
5. leksik-sintaktik vasitələr (Yefimov, 1961: 22).

Üslubi vasitələrin müxtəlif formaları məşhur dilçi Galperin tərəfindən də təhlil olunub. O, üslubi formaları dörd qrupda xarakterizə edib:

1. Fonetik üslubi vasitələr
2. Leksik üslubi vasitələr
3. Sintaktik üslubi vasitələr
4. Leksik-sintaktik üslubi vasitələr (Galperin, 1977: 62).

Dilçi İ.Galperin fonetik üslubi vasitələrə onomatopeya, alliterasiya, qafiyə və ahəng kimi üslubi vasitələri aid etmişdir.

Onomatopeya təbiətdə (külək, dəniz, ildırım), insanlar tərəfindən (ah-nalə, gülüş, ayaq döyüntüsü), heyvanlar, əşyalar və s. tərəfindən çıxarılan səsləri təqlid etməkdən ibarət olan fonetik üslubi vasitədir. Bu vasitə müəyyən bir hiss və ya vəziyyəti ifadə edir. Başqa sözlə desək, onomatopeya müəyyən bir dil daxilində konkret bir səsi ona bənzərən sözlə ifadə olunmasıdır. Bu tip nitq səslərinin birləşmələri istər-istəməz təbii səsi yaradan hər şeylə əlaqələndirilir.

İngilis dilində danışanlar 1500-cü ildən bəri yalnız onomatopeya sözünü işlədirdilər, lakin insanlar daha uzun müddətdir ki, ətraflarında eşidilən səslərdən ilhamlanaraq sözlər yaradırlar. *Fizz*, *jingle*, *toot*, və *pop* mənşəcə onomatopeik olduğunu öyrənmək bizi təəccübləndirməyə bilər, lakin eyni sözləri *bounce*, *tinker* və *blimp* haqqında demək bir az qərribə səslənir. Əslində, dildə bu qədər təqlidedici sözlərin olması dilin təbii səsləri təqlid etməkdən yarandığını iddia edən linqvistik nəzəriyyəni meydana gətirdi. Biz burada onomatopeyaya aid ən çox yayılmış nümunələri yox, digərlərini nəzərdən keçirib izah etməyə çalışacağıq.

Onomatopeya səsi təqlid edən sözün yaradılması və həmin səsi təsvir etmək üçün ondan istifadə edilməsi prosesidir. "Onomatopeya" sözü həm də prosesi deyil, sözlərin özünü təsvir etmək üçün də istifadə olunur. Beləliklə, səs təqlidi nümunəsi nədir? *Boom! Splat! Pow!* Bunlar ən bariz olanlardan bəziləridir, lakin onomatopeya nümunələri olduğunu heç təsəvvürünüzə gətirmədiyimiz çox ümumi sözlər var. Potensial çəşqınlıq sahəsi: "wow," "eek" və hətta "ugh" kimi sözlər onomatopeya deyil. Bu sözlər, müəyyən bir səsdən çox duyğuları ifadə edən hiss, həyəcan bildirən sözlər və ya nidalardır.

Bam - "bam" sözünü eşidəndə dərhal məşhur aşbaz haqqında düşünə bilərik, çünki bu, belə bir simvolik ifadə idi. Bu zərbli söz bir növ toqquşma, təsir vəziyyətində dramatik hadisəni və ya vəziyyəti göstərir.

Bang - "bang" sözünün təkrarını zərb alətlərinin faktiki partlayıcı istifadələri ilə birləşdirərək, bu onomatopeya nümunəsini yaradır, və ya ingilislərdə bədbəxtlikdən qaçmaq üçün taxta döymək.

Blimp - "blimp" üçün texniki termin əslində "dirijordur". "Blimp" adı ingilis leytenantın təyyarələrdən birini yoxlayarkən baş barmağını qaz yastığından çıxardıqdan sonra yaranıb. Qalın parça üzərindəki çirtmə səs-küy yaratdı və o, "blimp" kimi ifadə olundu.

Boing/Bounce-"boing" olduqca açıq və spesifik, onomatopeya nümunəsidir, çünki bu, ilk növbədə sıçrayış və ya yay hərəkəti ilə yaranan səsə aiddir. Xüsusilə, təxminən 13-cü əsrdə, aşağı alman dilində "döymək" mənasını verən *bunsen* və holland dilində "vurmaq" mənasını verən *bonkendən* yaranmışdır.

Boom- atəşfəşanlığın partlamasından tutmuş bir şeyin səs sürətindən daha sürətli hərəkət etdiyi zaman yaranan səs təqlididir, bu onomatopeya nümunəsi yəqin ki, ağla gələn ilk nümunələrdən

biridir. Bu, səsi təqlid edən söz çox güman ki, orta ingilis dili dövründə işlənən (1400-cü ildə) *bombon* və ya *bombendən* yaranıb.

Bumblebee - "bumblebee" üzərində dayanmazdan əvvəl onu qeyd edək ki, "humblebee," "dumbledor," "bombyll" kimi sözləonömr də işlənirdi. Onların hamısı arının vızıltısını təmsil etmək üçün nəzərdə tutulmuşdu.

Buffoon - "axmaq insan" mənasını verən söz, yanaqlarını şişirdən adamı təsvir etmək üçün nəzərdə tutulub. Bu, əslən italyanca "buffare" sözündən gəlir, əslində yanaqlarını şişirən bir insan kimi tərcümə olunur. Bütün bunlar bir-birinə bağlıdır, çünki 1500-cü illərdə *bufon* insanların daha axmaq görünmək üçün yanaqlarını şişirdiyi komediya rəqsi tərzidi.

Cliché-klişe təkrar-təkrar istifadə olunan bir ifadədir. 1800-cü illərdə bir fransız çapçısı, hər dəfə onu yenidən yazmaq məcburiyyətində qalmamaq üçün təkrar-təkrar istifadə edə biləcəkləri ümumi sözlər olan lövhələr hazırlamağa qərar verdi. Sözləri çap edərkən lövhənin çıxardığı səs-küy *cliché* "klişe" kimi səslənirdi. Bu, ən təəccüblü atopeya nümunələrindən biridir.

Ding-bu sözü eşidən kimi dərhal mehmanxana zəngini düşünürük. "Ding" çox güman ki, "din" və "ring" sözlərinin birləşməsindən gəlir.

Giggle-həm səs, həm də məna baxımından daha əyləncəli ingilis sözüdür. Biz hər dəfə gülüşü təsvir etdikdə, texniki olaraq onun səsinə təqlid edirik. 16-cı əsr sözü Hollandiya "məşəli" və alman məşəli "gikelin"dən düzəlib.

İngilis dilində onomatopeya ifadələrinin və sözlərinin çox gözəl nümunələri var, onlardan bəzilərinə digərlərindən daha müntəzəm istifadə edirik. Məsələn, komiklərdə və qrafik romanlarda səs effektlərini ifadə etmək üçün onomatopik sözlərdən çox istifadə olunur:

- crash
- whack

Heyvanların çıxarıqları səsləri və ya hərəkətlərini təsvir etmək üçün istifadə etdiyimiz sözlər də onomatopeya nümunələridir:

- Bark!
- Meow!
- Scratch!

Onomatopeya eyni səs kateqoriyalarında istifadə olunan bəzi ümumi hərf birləşmələrini ilə də ifadə olunur. Ən ümumi nümunələrdən bəziləri bunlardır. Su səsləri: Su və ya digər mayelərlə əlaqəli sözlər çox vaxt *sp-* və ya *dr-* ilə başlayır;

- splash;
- spray;
- drip.

Kiçik miqdarda su üçün sözlər də adətən *-le* ilə bitir. Misal üçün:

- sprinkle.
- drizzle;

cl- ilə başlayan sözlər şüşə və ya metal arasında toqquşma olduğunu bildirir;

- clink;
- clatter.

Digər toqquşma səsləri *-ng* ilə bitir, bu səsin toqquşmadan sonra bir müddət rezonans doğurduğunu və ya əks-səda verdiyini göstərir. Misal üçün;

- clang;
- ding;
- bang (4).

Fonetik üslubi vasitələrdən biri olan alliterasiya isə eyni və yaxud da bənzər samit səslərin söz daxilində təkrar edilməsinə deyilir. Alliterasiya fikrin təsir gücünü artırmaq, oxucuya estetik təsir bağışlamaq, ifadəyə melodik effekt vermək kimi bir sıra üslubi funksiyalara malikdir. Alliterasiyalar tez-tez şeirdə ritm və melodiya yaratmaq üçün sözləri metrik nümunələrlə sinxronlaşdırmaq üçün istifadə olunur. Buna görə də şairlərin alliterasiyalardan istifadə etməkdə əsas məqsədi poetik fikirlərini melodik, maraqlı və musiqili etməkdir. Alliterasiyaya aid ən sadə

nümunəni Uilyam Şekspirin “XII sonet”indən götürdüyümüz bu sətirlə göstərə bilirik: *When I do count the clock that tells the time* (Shakespeare, 1954).

Alliterasiya bir-birinə yaxın olan sözlərdə ilkin samit səsin təkrarlanmasıdır;

- Leapin’ lizards!
- Taco Tuesday
- We went whale watching

Alliterasiyaya şeir, musiqi, çıxışlar və hekayələrdə, xüsusən də uşaq hekayələrində daha çox rast gəlinilir. Alliterasiya xüsusiyyətləri olan bir neçə tanınmış uşaq kitabı bunlardır:

- *Princess Prunella and the Purple Peanut* (by Margaret Atwood)
- *Some Smug Slug* (by Pamela Duncan Edwards)
- *Chicka Chicka Boom Boom* (by Bill Martin Jr. and John Archambault)

Həmçinin yanıtmaclarda da alliterasiya hadisəsi baş verir;

- *Peter Piper picked a peck of pickled peppers*
- *She sells seashells by the seashore* (6)

Çıxışlarda və şeirlərdə alliterasiyadan tez-tez əsas termin və ifadələri vurğulamaq üçün istifadə olunur. Prezident Con Kennedinin ilk nitqində humanitar məqsədlərini bildirmək üçün alliterasiyadan necə istifadə etdiyinə nəzər salaq: *“To those people in the huts and villages of half the globe struggling to break the bonds of mass misery, we pledge our best efforts to help them help themselves”*

Edqar Allan Po fərqli əhval-ruhiyyə yaratmaq üçün “The Raven” əsərində alliterasiyadan belə istifadə etib;

*“Deep into that darkness peering, long I stood there wondering, fearing,
Doubting, dreaming dreams no mortal ever dared to dream before ;
But the silence was unbroken, and the stillness gave no token,
And the only word there spoken was the whispered word, “Lenore?”* (6)

Alliterasiya hadisəsinə hər yerdə rast gəlmək olar. Ən geniş yayılmış nümunələrə nəzər salaq. Adlarda;

- Mickey Mouse
 - Donald Duck
- Gündəlik danışmada;
- Quick question
 - Pizza party
 - Big business

Şeirlərdə və mahnılarda;

- *“And, baby, now we’ve got bad blood . . .”*-Taylor Swift
- *“They paved paradise and put up a parking lot.”*-Joni Mitchell
- *“When I see birches bend to left and right . . .”*-Robert Frost

Ritorikada;

- *“...They are part of the finest fighting force that the world has ever known. They have served tour after tour of duty in distant, different, and difficult places...”*-President Barack Obama.

- *“Somewhere at this very moment a child is being born in America. Let it be our cause to give that child a happy home, a healthy family, and a hopeful future.”*-President Bill Clinton.

Digər fonetik üslubi vasitələr olan qafiyə və ritmi də təhlil edək. Qafiyə və ritm şeirin əsas elementləridir. Onlar poeziyaya musiqi əlavə edir və ideyaların, təsvirlərin ritmik axını üçün fon rolunu oynayır. Qafiyə ilə ritm arasındakı əsas fərq ondan ibarətdir ki, qafiyə sözlərin və hecaların uyğunluğudur, ritm isə vurğulu və vurğusuz hecalarla qeyd olunan şeir nümunəsidir. Biz tam qafiyələri və natamam qafiyələri bir-birindən fərqləndiririk. Tam qafiyə sait səsin eyniliyini və güclü hecada olduğu kimi aşağıdakı samit səslərin eyniliyini nəzərdə tutur: *needless, heedless*. Natamam qafiyələr daha çox müxtəliflik göstərir. Onları iki əsas qrupa bölmək olar: sait qafiyələri və samit qafiyələri. Sait qafiyələrində uyğun sözlərdə hecaların saitləri eynidir, lakin samitlər fərqli

ola bilər: *fress, press*. Saitlərdə də uyğunsuzluq ola bilər: *tale, tool*. Qafiyələr qoşma (aa), üçlük (aaa), çarpaz (abab) və çərçivə (abba) kimi bir sıra formalarda şeirdə əks oluna bilər.

Qafiyə sözlərin eyni və ya oxşar səs birləşmələrinin təkrarından ibarət fonetik üslubi vasitədir. Bu fonetik üslubi vasitə sözlərin eyni və ya oxşar son səs birləşmələrinin təkrarıdır. Qafiyəli sözlər ümumiyyətlə bir-birindən müntəzəm məsafədə yerləşdirilir. Bənd və ya beytlərdə onlar adətən müvafiq sətirlərin sonunda yerləşdirilir. Səs birləşmələrinin eyniliyi və xüsusilə oxşarlığı nisbi ola bilər (Galperin, 1977: 116). Qafiyəli sözlər şeiri yadda saxlamağa kömək edir. Buna görə bir çox uşaq mahnılarında qafiyələrdən istifadə edilir. Məsələn üçün,

Twinkle, twinkle little star

How I wonder what you are” (7).

Əksər şeirlərdə qafiyəli sözlərə misraların sonunda rast gəlinir. Buna xarici ritm deyilir. Qafiyəli sözlərə misranın ortasında da rast gəlmək olar. Bu tip qafiyəyə daxili qafiyə deyilir. Qafiyə şeirdə istifadə olunan ümumi bir ədəbi vasitədir. O, şeiri tipik simmetriyaya çevirir və şeirin oxunuşunu xoş və daha rahat edir. Aşağıda şeirdəki qafiyə nümunələrindən bəziləri verilmişdir;

“Once upon a midnight dreary, while I pondered, weak and weary,

Over many a quaint and curious volume of forgotten lore...” – (Edgar Allan Poe’s “The Raven”)

“Shall I compare thee to a summer’s day?

Thou art more lovely and more temperate:

Rough winds do shake the darling buds of May,

And summer’s lease hath all too short a date..” – (Shakespeare’s Sonnet 18).

Ritm isə şeirdə daha çox işlənsə də, bəzi dram və nəsr əsərlərində də rast gəlinir. Ritmi şeirin sətirlərinin sayını, sətirdəki hecaların sayını, hecaların təbiətinə görə düzülməsini – qısa və ya uzun, vurğulu və ya vurğusuz olmasına görə müəyyən etməklə təhlil etmək olar.

İngilis poeziyasında beş əsas ritm var; bunlar İamb, Trochee, Spondee, Daktil və Anapestdir.

İamb iki hecadan ibarətdir: bir vurğusuz hecadan sonra vurğusuz heca.

Trochee bir vurğulu hecadan sonra bir vurğusuz hecadan ibarətdir.

Spondee ardıcıl vurğulu iki hecadan ibarətdir.

Daktil üç hecadan ibarətdir: birinci heca vurğulu, digər ikisi vurğusuzdur.

Anapest üç hecadan ibarətdir: ilk iki heca vurğusuz, sonuncu heca isə vurğudur.

It is impossible not to imagine a future

You are the most qualified person to imagine that future – rhythm (Green, 2012: 206).

Ədəbiyyat

1. Bayramov, A., Məhərrəmov, Z., İsgəndərzadə, M. (2015). Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. Bakı: ULU, 236 s.
2. Yefimov, A.I. (1961). Stilistika khudozhestvennoy rechi. Moskva, 458 s.
3. Galperin, I.R. (1977). Stylistics. Moscow: Higher School, 335 p.
4. <https://www.rd.com>
5. Shakespeare, W. (1954). Sonnets. Yale University Press.
6. <https://www.grammarly.com>
7. <https://pediaa.com>
8. Green, J. (2012). The fault in our stars. New York: Penguin Group, 313 p.

Göndərilib: 20.07.2023

Qəbul edilib: 10.09.2023